

להבנתו של לוח גזר

מאת נ.ה. טורטשינר

לוח גזר הידוע למדע קרוב לארבעים שנה, מאז מצא אותו מקאליסטר בשנת 1908 בחפירותיו במקום זה, שחוקרים רבים דנו וחזרו ודנו בו, לא התברר כל צרכו עד היום אף בעיקר דברי הכתובת שעליו, והקושי היסודי שבהבנתו קשור הוא באותה וי"ו, הבאה במחצית המקרים שבהם נזכרת המלה ירח בלוח, ואיננה ביתר המקרים:

1. ירחו אסף / ירחו ז
- רע / ירחו לקש
- ירח עצד פשת
- ירח קצר שערים
5. ירח קצרוכל
- ירחו זמר
- ירח קץ

הרי מחולקים כאן הירחים, חדשי השנה, ברשימה זו המשקפת את חלוקתם לפי עבודות האיכר בשדה ובכרם, לשמונה פסקאות; ואם לפנינו לוח של שנה שלמה, צריך למצוא כאן ארבעה חדשים נוספים, ועל כן טבעי הוא לחשוב ראשונה, כדעת מלומדים שונים, שהבדל זה שבכתיב ירח מכאן ירחו מכאן, מורה על הבדל דקדוקי שבמספר. בכיוון זה ראו מלומדים אלו בצורה ירחו, במבטא ירחו, צורת מספר זוגי בסמיכות, המקבילה לצורת הזוגי בסיום *ani* בערבית. ואולם, למעשה אי-אפשר לקבל הנחה כזאת. אין מספר זוגי כזה נמצא בכל תעודה עברית וכוּנענית, או אף ארמית, במקרא ובכתובות; צורות הזוגי והריבוי בעברית ובארמית מקבילות הן אך ורק לצורות שביחסות הנטיות (*casus obliqui*) שבערבית: דְּבָרִים—דְּבָרֵי, רְגָלִים—רְגָלַי, אֲפִין—אֲפִי וכדומה; ואף הוראת הזוגי בעברית איננה מרשה הבנה כזאת, כמו שהראיתי במאמר קודם על כתובת זו (1), ובוודאי אין גם הדגשת המספר דרושה כאן, ודי היה אילו נאמר בצורת ריבוי רגיל, למשל ירחי אסף וכדומה; ואם שמו לב לא לשנה רגילה בלבד אלא אף לשנה מעוברת, כי אז בוודאי היה צורך להשתמש בריבוי המתאים גם לחודש נוסף, ולא במספר זוגי. ומטעם זה או זה עזב אף אולברייט במאמרו האחרון על לוח גזר (2) פירוש זה. והרי אותו פירוש נתקל גם בקושי הקריאה בשורה 5 שוי"ו כזאת (3) באה בה לכאורה גם במלה אחרת: ירח קצרו כל; כי הצעת חלוקה אחרת, בקריאה ירח קצר וכל (3), אינה מסתברת כך, כי כמו ביתר המקרים יש לראות קצר גם כאן כשם עצם = קציר, ולא כפועל. ועל כן נדמה היה, ובדרך זו הלכתי גם אני קודם, שאין ברירה אלא לראות בשתי הצורות, גם ירחו וגם ירח, צורות יחיד בלבד, ולדון ירחו וסוף וכדומה כדוגמת חיתו יער או בנו בעור בעברית המקראית, ולבאר כך גם

(1) ר' ידיעות ז', ע' 4-6.

(2) ר' BASOR No. 92 (1943), pp. 16-26.

(3) ור' להלן, ע' 4.

ירח קצרו כל במשמעות של ירח קציר הכ"ל; ואם כתוב כאן ירחו אסף, ירחו זרע, בצירופים פשוטים, אבל ירח עצד פשת, ירח קצר שערס וכו' בצירופים מורכבים, אפשר היה להניח, שגרם כאן הבדל סינטאקטי זה גם להבדל בשימוש הלשון. ואם כתוב בשורה האחרונה אף ירח קץ, ולא ירחו קץ, גם בצירוף פשוט זה, אפשר היה לחשוב, שאין כאן סוף הכתובת ואין הצירוף מסתיים בכך, ושהאותיות המטושטשות שבצד הכתובת מהוות המשך, לא ברור, אף לצירוף: ירח קץ.

אף-על-פי-כן גם פירוש זה, אשר מצד הלשון אפשר היה ליישבו, בכל זאת קשור הוא בקשיים מרובים, המכריחים אותנו לעזוב אותו. הרי לפי הבנה זו סוף-סוף אין כאן אלא שמונה חדשים, ולא שנים-עשר; ודווקא משום שאין כאן רשימת חדשי השנה, אלא רשימה המלמדת כיצד מתחלקים החדשים על פי עבודות האיכר בשדה ובכרם, תמוה הדבר, לשם מה סידרו רשימה חלקית כזאת לשמונה חדשים בלבד; ואף עצם סידור העונות והעתים, עת האסיף והזרע וכו', בזה אחר זה, לא עלה יפה, אם לכל עונה לא ניתן אלא חודש אחד. ומצד הכתיב מדגיש אולברייט בצדק, כי קשה לראות בו-יוזם של ירחו את הסיום התנועתי ו בכתיב החסר של כתובת קדומה זו, ביחוד אם נראה תנועה זו כקצרה במקורה.

מטעם זה ניסה אולברייט במאמרו האחרון לתת פירוש חדש לוי"ו זו שבמלה ירחו. הוא קורא את המלה כריבוי עם כינוי הגוף השלישי, כאילו יִרְחִיו בכתיב העורף שבמקרא, שהוא מבטאו (כפי מבטאה הקדום של צורה זו 4) *yarhew* (ביתר דיוק *yarāhew* בריבוי), וכאילו פירוש הדברים: ירחיו של האיכר הם אסיף, ירחיו הם זרע וכו'; ולעומת זאת הוא מבאר את הכתיב ירח, כסמיכות של יחיד עם כינוי בגוף השלישי במשמעות: ירחו של האיכר הוא עצד פשת, ירחו הוא קציר שעורים וכדומה.

ואולם פירוש כזה גם הוא נמנע בהחלט. אפשר לאמור ברשימה המונה את שמותיהם של החדשים ממש: ירחיו של האיכר הם תשרי, מרחשוון, כסלו וכו', אף-על-פי שגם אז היה צורך לאמור ירחיו של מי הם אלו הנמנים כאן; ולמה לאמור ירחיו הם כך וכך, במקום שאפשר לאמור הירחים, או ירחי השנה (בנקבה) הם אלה ואלה; אבל כאן נמנו לא חדשים אלא העבודות שבחדשי השנה, אסיף וזרע, עצד פשת וקציר שעורים— וכיצד לאמור עליהן: ירחיו הם— עבודה זו וזו? וכיצד אפשר לחזור על מלה ירחיו זו בכל עבודה ועבודה לחוד? אם ירחיו הם אסיף, אי-אפשר לאמור שירחיו הם גם זרע, ואם עלינו להשלים פועל כגון ירחיו יכילו עבודה זו או זו, כי אז למה הבדל זה של ריבוי ויחיד? הרי ירחיו מכילים גם עבודה שבירח אחד וכו'. ומצד הכתיב: כלום אפשר לכתוב ירח גם במקום ירחה (ככתיב הקדום)? הרי ה"א זו היתה מבוטאת, קונסוננטית, כבארמית ובערבית.

אך אם כל האפשרויות האלה בטלות הן, איך בכל זאת נוכל לבאר הבדל זה שבין ירחו ובין ירח, ולקיים את הלוח כרשימה של עבודות האיכר במשך כל השנה? נדמה לי כעת, שהבדל זה מקבל את פירושו הטבעי על ידי הופעה פלוגיטית, שלא הושם לה לב כראוי. בייחוד מן החבשית, גם היא כידוע אחת השפות השמיות, ידועה הופעה זו, שבשרשים מרובים בוטאו בה כמה קונסונאנטים, ביחוד ה"ל"ת וקו"ף (וגם כ"ף וגימ"ל). בתוספת וי"ו, לא ח' אלא ח'ו, לא ק אלא קו; כגון למשל קו"ף במקום העברית קר (מים קרים), קו"ף במקום קרן, ח'ל קו"ף במקום הצורה

קָלָק בעברית (בהוראה: מספר). והופעה כזאת, המקבילה לשימוש האות ק, q במבטא qu בלשונות הודו-אירופאיות, המיוסדת על מבטא שפתי של קונסוננטים כאלה, לעומת מבטא חכי, שגרם בלשונות אחרות לתוספת יו"ד אחרי קונסוננטים ידועים, היתה קיימת גם בעברית הקדומה. בהערותי לכמה מלים הפותחות באות קו"ף במלון בן-יהודה העירותי על כך, שאין הוי"ו—הבאה בהן אחרי ק—שרשית, אלא רק עדות היא למבטא קו במקום ק; כגון למשל במלה קְוָצָה במשמעות תלתלי השערות, המקבילה בערבית למלה קָצָה, בסורית קוֹצָא בלי וי"ו כזאת. והרי שורש המלה הזאת הוא ק צ י גם בעברית, ואף את הביטוי קצוצי פאה בירמיה ח', כ"ה (על מצרים ועל יהודה ועל אדום ועל בני עמון ועל מואב ועל כל קצוצי פאה הישבים במדבר); כ"ה, כ"ג; מט', ל"ב. יש להבין במשמעות בעלי פאות תלת ליים, בעלי קווצות תלת ליים, ולא גווזי פאת הראש.

ואשר להגה החי"ת (ח ויאח בערבית), הרי נמצאת הופעה זו של תוספת וי"ו במקרים ברורים במקרא. כי היא המבארת את מבטא הצורות הַשְׁפָּחָה, יַשְׁפָּחָה, מַשְׁפָּחִים במקום השתחה, ישתחה, משתחים וכו'; וכן נמצא בבראשית כ"א, ט"ו: כַּמְטָחִי קשת במקום כמטחי.

ובפירושי לספר איוב העירותי על כמה דוגמאות נוספות כאלה; כתוב בפסוק: הן הוא מושו דרכו ומעפר אחר יִצְחָקוּ (5), והכוונה יצחח, ביחיד; בפסוק אחר נאמר: בין שיחים ינהקו תחת חרוץ יִסְפָּחוּ (6), וכוונת הדברים היא: בין שְׁיָחִים (חמורים צעירים, עיירים) אשר ינהקו, תחת חרוץ, אשר יגדל כספיה, ביחיד.

והנה גם חי"ת זו שבמלה ירח (באכדית *arhu, warhu*) חי"ית היא (ולא חי"ת גרונית), וכמו במלה מטחי אפשר להניח שביטאו מלה זאת כשבאה עם תנועה בסיומה, יִרְחִי, ומלה זו היא הכתובה בכתבי החסר של הכתובת הקדומה הזאת ירחו. לעומת זאת לא שמעו וי"ו כזאת, כשהמלה ביחיד נסמכה בסמיכות חזקה אל מלה שאחריה: יִרְחֶ-עצד פשת, יִרְחֶ-קצר שערם וכדומה. על פי הבנה זו אפשר לקבל ירחו כריבוי פשוט, המורה גם על שניים, כדבר חכמינו: מיעוט רבים שניים; והואיל ורוח זה מתאים גם לשנה מעוברת של 13 חדשים, הכוונה למקרה זה גם לשלושה חדשים, ובכלל לא בא הלוח למנות את מספר החדשים, אלא להראות את שימושי החדשים לעבודות שבשדה. ואין אף חלוקה זו מתכוונת לחדשים שלמים, מראש החודש עד סוף החודש דווקא. עונות העבודות האלה אינן מזדהות עם ירחי הלבנה בדיוק; עונת האסיף למשל פותחת בקירוב בחג האסיף, באמצע החודש, וכן במקרים האחרים.

לא נשאר אפוא כל קושי אלא בקריאת הצירוף שבשורה 5: ירח קצרוכלי ועל זאת ידובר להלן.

אם נעבור כעת על עונות העבודות, הנזכרות בלוח גזר, אפשר לזהותן עם החדשים—כאמור שלא בדיוק—בדרך זו: ירחו אסף, ירחי האסיף, הם תשרי ומרחשוון. אך אין הכוונה במלה אסיף לאיזה קציר או בציר; זאת טעות, שיסודה בהשפעת חלוקת השנה האירופית של פרשני המקרא. חג האסיף, הפותח עונה זו, חל על-פי המקרא: באספך את מעשיך מן השדה (7), באספך מרגנך ומיקבך (8), בשעה שאתה מאסף כל מה שנשאר בשדה, הביתה, מפני הגשמים הצפויים לבוא.

(5) ר' איוב ח', י"ט.

(6) ר' שם ל', ז'.

(7) ר' שמ' כ"ג, ט"ו.

(8) ר' דב' ט"ו, י"ג.

אחרי-כן באים ירחו זרע, חדשי החרישה והזריעה, כסלו וטבת; ואחריהם ירחו לקש, חדשי הזריעה הקישה, המאחרת, הקשורה בצפייה למקוש, שבט ואדר, ובשנה מעוברת אולי מסוף שבט עד אמצע אדר שני.

אחריהם בא ירח עצד פשת. בקירוב חודש ניסן, הוא חודש האביב, עם חלק של אדר (שני) או בלעדי. כאן אנו נתקלים בקושי ידוע. אם נבין את המלה עצד, כהוראת חצד בארמית, *esedu* באכדית, במשמעות קציר הפשתה, והבנה זו נראית ביותר, קשה להניח שפעולה זו חלה בחודש האביב. לא זו בלבד, שעל פי שמות ט', ז', א', היתה הפשתה בחודש זה רק גבעול, ולא בשלה כל צרכה, ובוודאי לא רק בארץ מצריים; אלא על פי הידיעות התלמודיות⁹ היה חודש אדר, שלפני חודש זה, אך זמן זריעת הפשתים. מטעם זה, משימוש הצירוף פשתי-העץ בשון המקרא¹⁰, ועל-פי שימוש המלה פשת לתבואת נחלה סתם במכתב לעזרובל מגבל¹¹, יש לשער, שבאה המלה פשת בשון הקדומה בשימוש רחב יותר, ולא לפשתן בלבד. היא כנראה בעיקר מלה פשת מפועל פשה זה, הבא במקרא במשמעות צמוח וגדול בכ"ף, אף לגבי נגיעים שפשו בעור האדם וכדומה. והכוונה כאן לגידול כל מיני ירקות, שפשו וגדלו בשדה.

ירח קצר שערם. חודש קציר השעורים, בקירוב חודש אייר, בא אפוא בזמנו. וכן ירח קצר וכל. בשם זה עלינו לקיים את קריאת האותיות הברורה, ואין לקבל לא את הצעותו של אולברייט: ירח קצר וגל, ירח קציר וגיל, ואף לא הצעות תיקונים אחרות. רשימה זו שלפנינו אינה מונה אלא את העבודות העיקריות שבשדה ובכרם, ואף-על-פי שהיה הקציר גם קשור בשמחה — בייחוד בשנת שפע — אין לצפות כאן להזכרת הגיל הזה בלוח, ואין שמחת החג אלא מוגבלת ליום או יומיים, ואיננה קובעת את שם העונה. אבל כשם שנכתבה המלה קיץ — בהתאם לכתוב הקדום — קץ בלבד כך אפשר להבין כל במשמעות פ"ף, מדידה, כמשמעות השורש כו"ף, כ"ף בשפות השמיות בכל"ף, וגם בעברית של המקרא¹². הקציר, כאן קציר החיטים, שהוא עיקר הקציר, מלווה הוא עבודת מדידה, פ"ף. כי מדידה זו נחוצה היתה לא רק כדי שידע עובד האדמה עצמו כמה קצר, אלא מדידה זו היא בעיקר מדידת שכר הפועלים מן התבואה. מדידה זו נחוצה היתה גם משום שהאריס שעיבד את האדמה, היה מחויב לתת את החלק המגיע לבעל-השדה, לשלם את מסי המלך, ולהחזיר מתבואה זו — כמנהג שתעודות רבות מעידות עליו — את הזרע שלוה אותו מן הסוחר וכו' וכו'.

הבנה זו של המלים ירח קצר וכלי, הקושרת אל הקציר את הפ"ף, את מדידת התבואה, מתאשרת באופן מפתיע בפתגם סתום בספר משלי, המתפרש אך על-יטוס הכרה זו בלוח גזר. במשלי כ"ב, ח' נאמר: זורע עולה יקצור און ושבת עברתו יקלה. והנה רעיון כזה, ששבט העברה והזעם של הרשע או של האלוקים (שאינו נזכר כאן) יכ"ה ויאבד, הוא בוודאי אינו המשכו של רעיון הגמול, המובע בראשית הפתגם. שמעשי הרשע עצמם מביאים לו את העונש; זורע עולה יקצור און. והשווה, בניגוד למקומנו, בהקבלה מתאימה: כאשר ראיתי חרשי און וזרעי עמל יקצרוהו¹³. ועל כן הוצע כאן התיקון, השטחי והרחוק מצד הכתב: ושבת עברתו יפ הו. ואמנם.

(9) ר' לו, מלורה ב', ע' 212.

(10) ר' יהו' ב', ג'.

(11) ר' מאמרי על כתובת זו בלשוננו י"ד, עע' 158—165.

(12) השווה: מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן וכל בשלש עפר ארץ (ישע' מ', י"ב), ועי' בסטון.

(13) ר' איוב ד', ח'.

אפשר היה להגיע להבנה כזאת אף בלי שינוי באותיות יכ"ה, בחלוקה אחרת בהן בלבד, בקריאה: ושבת עברתו יך לה. ואולם לפי העניין אין גם פועל כזה מתאים. הרי אין בזה המשך לא לתמונת הזרע והקציר, ואף לא לעיקר הרעיון, שמעשהו של הרשע הוא שייעשה גם לו.

והנה לוח גזר מעיר אותנו על האפשרות, שגם כאן כמו שם קשור בתמונת הקציר רעיון המדידה, הַפִּיֵּל, שגם אותו אפשר למצוא באותיות הפועל יכ"ה; והמדבר בתמונת הרשע הקוצר את אשר זרע, קרובה לו גם תמונה זו, שגם במדידת הקציר מודדים לו, כלשון התלמוד, במידה זו שהוא מדד בה; והרי תמונה זו נמצאת גם במקרא¹⁴.

ושנית: כלשון מדידה, ולא כתמונת מטה זעם וכעס, יש להבין גם את הצירוף: שבת עברתו, בקשר עם הביטוי הידוע שבמקרא: עבר תחת השבת. צירוף זה, שלא היה מובן גם הוא כל צרכו, הוכר עד-כזה בענייני מניית מקנה ואדם בלבד: וכל מעשר בקר וצאן כל אשר יעבר תחת השבת העשירי יהיה קודש לה¹⁵, והעברתי אתכם תחת השבת והבאתי אתכם במסרת הברית¹⁶. אבל, כפי שאפשר ללמוד מן הפסוק שלפנינו, שימש שבת עברה, שבת מועבר זה, גם במדידת התבואה, וכאן מובן השימוש ביותר: כשמילאו כלי מידה, העבירו עליו את השבת כדי למחוק מה שהיה עודף על מידה זו, למחוק את המידה, כלשון החכמים, ובשבת מדידה זה נתן המודד והמונה גם את הסימן במניית הבקר והצאן למעשר ולמסים אחרים, כשהגיע למספר של עשרה, למשל, וכשהיה צורך להתחיל שוב במנייה חדשה. כך שבת עברה הוא שבת המודד המועבר, קנה המדידה והכיל; וזאת גם בכתוב: אני הגבר ראה עני בשבת עברתו¹⁷, שפירושו: אני הגבר שרווה ושתה את כוס העיניים במידה מלאה.

זה אפוא פירושו הטבעי של הפתגם, בהקבלה מלאה בין שני המשפטים שבו, בקריאת הפועל יכ"ה או יכ"ה, מן כו"ף או כ"ף: זורע עולה יקצור און ושבת המדידה שהוא כ"ף, מדד בו את הקציר, ימדוד גם אותו. ובוה אישור מלא לקריאה: ירח קצר וכל, חודש הקציר והמדידה, בלוח גזר.

ירחו זמר, ירחי זמיר, כך נקראים החדשים החמים, תמוז ואב, בקירוב. המלה זמיר באה גם במקרא¹⁸, וכוונתה שם איננה לחדשים החמים האלה אלא לזמן קודם לכן, ועובדה זו מוסיפה על הקשיים שבשם זה. הפירושים שהוצעו לשם זמר בכתובת, אינם מניחים את הדעת; לא זימור הענבים, שבוודאי לא ידובר עליו דווקא בקריאת שם לעונה זו, שעיקר עבודתה היא: בציר הענבים וקטיפת רוב עצי הפרי; מי ידלג, על יד קציר כל יתר תבואת האיכר, על בציר הענבים והפירות, ויזכיר את קיצוץ הזמורות, שאין זה אף זמנו. כמו כן אין לחשוב על זמרה ושיר; על עבודות עיקריות מדובר כאן, ולא על חגים והילולים.

ואולם פירושו הטבעי והפשוט של השם יוצא לנו מתוך בדיקת הוראתה של המלה זמיר, בהשוואה אל המלה בציר, שהיא המשמשת במקרא ועל-פי טבע

(14) השווה ישע' ס"ה, ז' ורבי פירושי לאיוב ז', ד'.

(15) ר' ויק' ב"ה ל"ב.

(16) ר' יתד' כ', ל"ו.

(17) ר' איכה ג', א'.

(18) ר' שה"ש ב', י"ב.

הדברים לאותה עונה בשנה. המלה בציר פירושה האטימולוגי הוא לשון עוז וכוח. מכאן, כידוע, המלים מבצר, עיר בצורה וכדומה; ואף שימוש הפועל: לא יבצר ממך מזמה¹⁹ וכדומה עיקר הוראתו: לא יחזק, לא יקשה ממך הדבר, שנת בצורת היא שנת מצב שהוא חזק וקשה עליך, כלשון הצירוף חזקו עלי דבריכם²⁰ וכדומה; בצָר, בעיקר עוז, כוח, משמשת, כמו המלה כוח עצמה²¹, גם במשמעות רכוש והון באותם המקומות, שראו בהם מלה בהוראת זהב וכדומה. ובמשמעות זו של בציר, בציר הענבים, עיקר פירוש המלה: הגידול הבציר, הצמחים החזקים, עצים וגפנים בזמורותיהם הקשות, העציות, בניגוד אל הירקות, העשב והתבואה, הרכה והחלשה. ועל פי תכונת הצמחים, צמחי העץ הבצירים, החזקים, נקראה גם עונה זו, של קציר הבציר, בקיצור בציר, כשם שנקראה למשל עונת אסיפת הקיץ, התאינים, ועבודת אסיפה זו קיץ, כקיצור לשוני במקום קטיף הקיץ וכדומה. גם זמיר, והשורש זמר בכלל, כמו שכבר הראיתי בחלקו במקום אחר²², פירושו כוח ועוז בעיקר. כך עזי וזמרת יה²³ פירושו כידוע: עוזי וגבורתי, וכן יש להבין את דברי הכתוב (שלא כחלוקת המסורת) משיח אלהי יעקב ונעים זמרות ישראל²⁴, במשמעות: משיחו של אלוהי יעקב, וחביבו של זמרות ישראל, של גיבורו ועוזו של ישראל, ככינוי לאלוהים זה. וגם זמר זמר ושיר, פירושו הראשון הוא: הגביר את הקול, הרים קול בשיר. וכן נקראו בשם זמורות העץ, זמורות הגפן הענפים החזקים, הקשים והיבשים, של העץ ושל גפן היין. וכן אומר יעקב אל בניו: קחו מן מכת הארץ בכלכם והורידו לאיש מנחה מעט צרי ומעט דבש נכאת ולוט בטנים ושקדים²⁵, וכפי שמתברר כעת, כוונתו לפירות האילן ולגידוליו (גם צרי, הנוסף מקליפת העץ, בכלל), לכל גידולים אלו של ענפים וזמורות קשים, בניגוד לדברים הרכים והחלשים, כגון ירקות ודגן למיניהם. ולפי זה אין גם זמיר אלא: מה שגדל בזמורות ובענפים קשים, גידולי העצים והגפנים. בלוח גזר באה מלה זו בלא ספק באותו שימוש כמו בציר ממש, וכוונתו לבציר הענבים. בשיר השירים הכוונה לראשית זמיר העצים והאילנות, וגם המלה (עת הזמיר) הגיע מורה על התחלת העונה הגדולה הזאת²⁶. הרי כך משמשת גם המלה קיץ במקרא, שלא כהוראתה בכתובת גזר, המצומצמת בחודש אחד, חודש אלוף בלבד, אלא לכל ימות החמה, החל מחודש האביב: עד כל ימי הארץ ורע וקציר וקר וחם וקיץ וחרף ויוס ולילה לא ישבתו²⁷.

בחודש הקיץ, ירח קץ, זמן קטיפת התאינים המאוחרות, מסתיימת רשימה זו של עבודות האיכר.

(19) ר' איוב מ"ב, ב'. (20) ר' מלאכי ג', י"ג.

(21) השווה: הכי אמרתי הבו לי ומכחכם שחזו בעדי (איוב ו', כ"ב).

(22) ר' מאמרי: למנצח בנגינות, לשוננו ו', ע' 120-126.

(23) ר' שמ' ט"ו, ב' ועוד. על-כך שיש להבין זמר כאן במשמעות בציר עמד גם ש. ייבין

בידיעות ג', ע' 121. אך דרך ההוכחה והבנתן המקיפה של המלים חדשות הן.

(24) ר' שמו"ב כ"ג, א'.

(25) ר' בר' מ"ג, י"א.

(26) הפועל זמר: שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר כרמך ואספת את תבואתה ובשנה השביעית

שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר (ויק' כ"ה, ג' וכו'), ואשיתו בתה לא יזמר ולא יעדר (ישע' ה', ו')

בשימוש זה יש לראותו כנגזר מן השם זמורה, במשמעות כרת את הזמורות, כרת את ענפי הזמיר

(27) ר' בר' ח', כ"ב.